

OSMANLI DÖNEMİ URFA MEDRESELERİ VE TEDRİSAT HAYATI

Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Köklü bir tarihi geçmişine sahip olan Urfa şehri, muhtelif medeniyetlere ait tarihi eserlere sahiptir. Özellikle İslâm hâkimiyeti döneminde Urfa'da pek çok cami ve medrese inşa edilmiştir. Osmanlı Döneminde XVIII. asır başlarından itibaren Urfa'daki medreselerin sayısı artmıştır. Genellikle zengin vakıfları olan bu medreselerde müderris ve talebelerin her türlü ihtiyacı karşılanmıştır. Urfa medreseleri içinde ihtisasa dayalı eğitim veren dârü'l-kurrâ ve dârü'l-hadisler de bulunmaktadır. Meşhur divan şairi Nâbî gibi Urfa medreselerinden yetişen pek çok şair ve âlim mevcuttur. Geçmişte Urfa'da faaliyet gösterdiği tespit edilen 21 medreseden bugün ancak sekizinin binası günümüze ulaşabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Urfa, medrese, vakfiye

ABSTRACT

The Madrasas and Education in Urfa in the Ottoman Period

The city of Urfa that has a deep-rooted history hosted several civilizations and so owns many historical sites today. During the Islamic period in particular, many mosques and madrasas were built in the city. The number of madrasas seems to have increased from the beginning of the eighteenth century in the Ottoman era. All the needs of mudarrises and students were met institutionally by the madrasas that had rich endowments. Among others, there were madrasas, which were called Darülkurra and Darülhadis, specialized in certain subjects such as study on the Qur'an and Hadith. There were plenty of scholars and poets such as the well-known poet Nabi who all graduated from Urfa madrasas. Out of 21 madrasas founded in Urfa throughout the history, there are only 8 that are able to survive today.

Key Words: Urfa, madrasa, vaqfiya

Güneydoğu Anadolu bölgesinin en önemli tarihi merkezlerinden biri olan Urfa şehrinde, eski çağlardan itibaren bilim ve kültür faaliyetleri devam ettirilmiştir. İslâm hâkimiyeti döneminde kurulan medreseler içinde Osmanlı döneminin ayrı bir ehemmiyeti bulunmaktadır. Osmanlı döneminde kurulan Urfa medreseleri hakkında dönemin arşiv belgeleri, şer'îye sicilleri, vakıf kayıtları, tahrir defterleri ve salnâmeler en önemli kaynaklardır. Bu makalede, Osmanlı dönemi Urfa medreselerinin tarihi gelişimi, sayısı ve tedrisat hayatı konusunda mevcut kaynaklardan bulabildiğimiz bilgiler toplanarak genel bir tanıtım yapmak amaçlanmıştır.

I. Urfa Medreselerinin Tarihi Gelişimi

Urfa bölgesindeki medreselerin başlangıcını, Harran'da son Emevî halifesi II. Mervan (127-132/744-750) tarafından genişletildiği bilinen ve bugün harabe halinde bulunan Ulu Cami ile başlatmak mümkündür. Çünkü burada medrese geleneğine göre bir eğitim-öğretim faaliyetinin sürdüğü ve Harran'da "Harran Okulu" olarak tanınan bir ilmî ekolün ortaya çıktığı kabul edilmiştir.¹ Daha sonra Harran Okulundaki bilim adamları bölgedeki savaşlar ve asayişin kaybolmasıyla Abbasiler döneminde Bağdat'a giderek çalışmalarını orada sürdürmüşlerdir.²

Urfa şehri merkezindeki en eski medrese ise, Eyyübîler zamanında 587/1191 senesinde Ulu Cami'nin doğusunda yaptırılmıştır. Sadece kitâbesi bugüne ulaşan bu medresenin yerine Nakibzâde İbrahim Efendi tarafından 1196/1781-1782 senesinde yeni bir medrese kurulmuştur.

Eyyübîler zamanında kurulan ilk medresenin yapılış tarihi 507/1113 olarak da kabul edilmiş ve buna dayanarak Urfa'daki Ulu Cami Medresesi'nin, bugünkü Türkiye sınırları içinde ayakta duran en eski medrese yapısı olduğu ileri sürülmüştür.³ Ancak bunun medrese kitâbesindeki tarihi yanlış okumaktan kaynaklandığı ve 587/1191 tarihinin doğru olduğu ortaya çıkmıştır.⁴

Urfa'daki medreselerin sayısı hakkında devlet ve vilayet salnâmelerinde farklı rakamlar verilmektedir. Mesela 1286/1869-1870 senesine ait *Halep Salnâmesi*'nde Urfa merkezinde sadece üç medresenin bulunduğu zikredilirken⁵, aynı vilayetin 1309/1891-1892 senesine ait salnâmesinde 11 medrese olduğu belirtilmektedir.⁶

Aynı devre ait Şemseddin Sâmî (1850-1904)'nin *Kâmûsü'l-A'lâm* adlı eserinde de kazalar dâhil olmak üzere Urfa livâsında 24 medresenin yer aldığı söylenmektedir.⁷ Bunu teyid eden diğer bir kaynakta, kazalarla beraber bütün Urfa livâsında 25 medresede okuyan 600 talebenin bulunduğu; Urfa merkezinde ise 18 medresenin yer aldığı zikredilmektedir.⁸

1318/1900-1901 senesine ait *Maarif Nezâreti Salnâmesi*'nde Urfa merkezinde Rıdvâniye, Rahîmiye, Sâkıbiye, İbrâhimiye, İhlâsiye, Rızâiye, Süleymaniye ve Şabâniye adlarını taşıyan sekiz medrese zikredilmektedir. Bu medreselerin mahalli, müderrisinin ismi, talebe sayısı ve kurucusu da belirtilmektedir. Ayrıca bu medreselere ait yedi kütüphanenin de aynı şekilde mahalli, kurucusu, kitap adedi ve kuruluş tarihi verilmektedir. Buna göre o sırada Urfa merkezin-

1 "Harran Okulu" hakkında geniş bilgi için bk. I. *Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, I-II, Şanlıurfa 2006.

2 Necati Avcı, *Harran ve Bilginleri*, Ankara 2007, s. 30.

3 Abdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, I, 23.

4 Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s. 24.

5 *Halep Vilayeti Salnâmesi*, s. 157.

6 *Halep Vilayeti Salnâmesi*, s. 165.

7 Bk. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1306, II, 1074.

8 Bk. Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, İstanbul 1313, I, 126.

deki medreselerde toplam 121 talebe mevcuttu.⁹ 1321/1903-1904 senesine ait *Maarif Nezâreti Salnâmesi*'nde medreselerin sayısı yedi olarak zikredilmiş, önceki salnâmede geçen Rızâiye Medresesi'nin ismi yer almamıştır.¹⁰

Urfa'nın Birecik ilçesinde ise 1308/1890-1891 senesinde bir medrese bulunduğu zikredilmiştir.¹¹ 1318/1900-1901 senesine ait *Maarif Nezâreti Salnâmesi*'nde de Birecik'te Merkez Mahallesi'nde altı talebenin öğrenim gördüğü Sâkıbiye Medresesi'nin bulunduğu belirtilmektedir.¹² Aynı şekilde XX. asrın başlarında Halfeti'de de bir medrese vardı.¹³

3 Mart 1924 tarihli Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu gereğince medreseler kaldırıldığında Urfa merkezinde fiilen işleyen sadece dört medrese kalmıştı.¹⁴ Bu durum, aralıksız savaşlarla geçen bir dönemden sonra medreseleri işletecek müderris ve talebelerin azalmış olmasıyla açıklanabilir.

Günümüzde yapılan bir araştırmada, Urfa merkezinde faaliyette bulunan toplam 21 medresenin ismi tespit edilmiştir.¹⁵

II. Arşiv Belgeleri ve Vakfiyelerde Urfa Medreseleri

Urfa'nın Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemine rastlayan 1540 tarihli tahrir defterindeki kayıtlara göre, bugün mevcut olmayan Temürboğa Medresesi'nin müderrisi Mevlânâ İbrahim Efendi günlük 11 akçe ücret alıyordu.¹⁶ 15 Zilhicce 1117/30 Mart 1706 tarihli bir belgeye göre, münhal olan Temürboğa Medresesi Müderrisliği'nin kendisine tevcihini arz eden Şeyh Yusuf'un talebi Şeyhülislâm Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi (1638-1712)'nin onayıyla kabul edilmiştir.¹⁷ Buna göre, Temürboğa Medresesi XVIII. asır başlarında kadar faaliyetini sürdürmüştü ve muhtemelen daha sonra ortadan kalkmıştır.

XVIII. asır başlarında Urfa'da kurulan İbrâhimiye Medresesi'nin kurucusu Şeyh İbrahim b. Kasım'ın 1138/1726 tarihli vakfiyesine göre, büyük bir ders-hane, müderris için bir ikametgâh, talebeler için ikişer kişilik dokuz hücre ve bir Kur'ân mektebinden oluşan bir medrese inşa edilmişti. Şeyh İbrahim, medreseye gelir olarak dokuz bahçesini, bir kavaklığını, 17 dükkânını, dört tarlasını,

9 *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul 1318, s. 1264-65, 1272-73.

10 *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul 1321, s. 464.

11 *Halep Vilâyeti Salnâmesi*, s. 242.

12 *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, s. 1264-65.

13 *1326 Senesi Halep Salnâmesi*, s. 428.

14 Şefik Ârif, *Türkiye'nin Sıhî İctimâî Coğrafyası: Urfa Vilâyeti*, İstanbul 1341, s. 36.

15 Bunların isimleri şöyledir: Eyyûbî Medresesi, Halilürrahman Medresesi, İhlâsiye Medresesi, Abbasiye Medresesi, Yusuf Paşa Medresesi, Dabakhane veya İbrâhimiye Medresesi, Rıdvaniye Medresesi, Haydariye veya Haydar Ağa Medresesi, Kutbeddin Medresesi, Rızâiye Medresesi, Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi, Rahîmiye Medresesi, Sâkıbiye Medresesi, Hasan Padişah Medresesi, Süleymaniye Medresesi, Abdurrahman veya Rahmaniye Medresesi, Şabâniye Medresesi, Ulu Cami Medresesi, Firuz Bey Medresesi, Hamis Efendi Medresesi, Şehbenderiye Medresesi (Bk. Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Ankara 1995, s. 73-116). Bu 21 medrese içinde yukarıda zikredilen Temürboğa Medresesi'nin ismi geçmemektedir. Ayrıca İbrâhimiye Medresesi'nin 1138/1726 tarihli vakfiyesinden, Urfa'da Sultan Burhan Medresesi'nin de bulunduğu anlaşılmaktadır (Bk. Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri*, s. 78).

16 Ahmet Nezihi Turan, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, Şanlıurfa 2005, s. 155.

17 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin-Tevcihât, nr. 2441.

700 zeytin ağacından oluşan zeytinliğini ve üç çiftliğini vakfetmişti. Vâkıfın şartlarına göre müteveli, müderris, vâiz, şeyhü'l-kurrâ ve mücevvid-i Kur'ân olacaklar mutlaka kendi ailesi arasından seçilecekti. Müderrise aylık 600 akçe ücret verilecekti. Aileye yabancı olan su nâzırı, kapıcı ve 18 talebenin aylık ücreti de 1230 akçe idi.¹⁸

İbrâhimiye Medresesi Müderrisi'nin, evlâdının en âlimleri arasından olmasını şart koşan Şeyh İbrahim vakfiyesinde, "Evlâtlarım arasında müderris varken şartımın hilâfı üzere ulemâ-i mütegalibeden birisi ben senden âlimim deyû Devlet-i Aliyye tarafından berât-ı şerif ider olursa veyahud bazı hükkâm ve ashâb-ı satvet müderris olup evlâdımız tard ve men eder olursa makbûlüm değildir ve 'indallâh mes'ûl olalar." demektedir. Medreseye alınacak 18 talebenin de vakıf mütevellisi tarafından seçilmesini ve bu işe kimsenin müdahale etmemesini istemiştir.¹⁹

Halep ve Rakka Valiliği yapan Rıdvan Ahmed Paşa (ö. 1747)'nin Halilürrahman Gölü kenarında yaptırdığı caminin içindeki medresenin Şaban 1153/Ekim 1740 tarihli vakfiyesinde, müderrise günlük 60 Osmânî akçe ve 30 odada kalan talebelere her birine 10 akçe olmak üzere toplam 300 akçe ücret verileceği kayıtlıdır.²⁰

Abbasiye Medresesi'nin yevmî 6 akçe ücret ile müderrisi olan el-Hâc Mehmed çocuksuz olarak vefat ettiğinden, yerine Seyyid Halil'in tayini Urfa Nâibi Seyyid Mehmed Efendi tarafından arz edilmiş ve Şeyhülislâm Seyyid Mehmed Atâ Beyefendi (1759-1811)'nin onayıyla Rebûlâhir 1222/Haziran-Temmuz 1807 tarihinde tayin gerçekleşmiştir. Daha sonra Seyyid Halil'in arzı üzerine Şeyhülislâm Dürrîzâde Abdullah Efendi (ö. 1822)'nin onayıyla, Abbasiye Medresesi'ne 15 Receb 1225/16 Ağustos 1810 tarihinde ibtidâ-i hâric derecesi verilmiştir.²¹

Şabâniye Medresesi Müderrisi ve yanındaki mescidin imamı olan Seyyid Ahmed vefat edince yerine büyük oğlu Seyyid Hüseyin'in geçmesi Urfa Nâibi'nin i'lâmıyla arz edilmiş ve Şeyhülislâm Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi (1773-1846)'nin onayıyla 11 Safer 1252/28 Mayıs 1836 tarihinde Evkaf Nezareti'nden beratının verilmesi istenmişti. Tayin yapılırken, Seyyid Hüseyin dersi terk eder veya tembellik gösterirse başka birine tevcih edileceği de belirtilmiştir.²²

Seyyid Hüseyin'in vefatından sonra da oğlu Abdurrahman küçük olduğu için baliğ olana kadar amcası Seyyid Fazlullah Efendi'nin müderrislik ve imamlık yapması şartıyla 1 Zilhicce 1279/20 Mayıs 1863'de müderrislik tevcih

18 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Mücedded Ana Defter*, XIX, 201-204'den naklen Bahaeddin Yediöldiz, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara 2003, s. 19.

19 Yediöldiz, *a.g.e.*, s. 216.

20 Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri*, s. 42.

21 BOA, *Cevdet-Maârif*, nr. 954.

22 BOA, *Cevdet-Maârif*, nr. 8939.

edilmiştir.²³

Urfa Nâibi Seyyid Mustafa'nın Evâsıt-ı Muharrem 1253/Nisan 1837 tarihli i'âmında, Ulu Cami içindeki medresenin müderrisine meşrûta olan evin, Medine Hatun Vakfı'ndan yevmî 7 akçelik ücretini almak üzere tevliyet cihetini yürüten Seyyid Halil Halife'nin vefatıyla yerine oğlu Seyyid Mehmed Halife'nin tayini arz edilmektedir. Evkaf Nâzırı'nın onayından sonra sadrazamın 27 Receb 1253/27 Ekim 1837 tarihli buyrulduyuyla Seyyid Mehmed Halife'ye berat verilmesi emredilmiştir.²⁴

Yusuf Paşa Camii avlusunda Süleyman Ağa tarafından yaptırılan Süleymaniye Medresesi Müderrisi Seyyid Mehmed Halife'nin çocuksuz olarak ölmesi üzerine yerine el-Hâc Mehmed Tâhir Efendi'nin yevmî 30 akçe ücret ile tayini, Şeyhülislâm Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi'nin onayıyla 20 Safer 1259/22 Mart 1843 tarihinde yapılmıştı.²⁵

1328/1910 senesinde İran Şehbenderi Parmaksızzâde Bekir Bey tarafından inşa ettirilen Şehbenderiye Medresesi Müderrisi'ne vakfiye gereğince senelik 800 kuruş ve talebelerine aylık 10 kuruş ücret verilmiştir.²⁶ Aynı adlı caminin içinde yer alan Şehbenderiye Medresesi, Urfa'da kurulan en son medresedir.

III. Urfa Medreselerinde Tedrisat Hayatı: Müderrisler, Dersler, Talebeler ve Yetişen Ulemâ

XVII. asır ortalarında Urfa'ya gelen Evliya Çelebi (1611-1678), şehirde Kızıl Cami, Firuz Bey ve Sultan Hasan adlarını taşıyan üç medrese ile beraber üç adet dârü'l-kurrâ ve dârü'l-hadis de bulunduğunu zikretmektedir. Bunlara ilaveten camilerde ders veren dersiâmların da yer aldığını belirterek Urfa talebesinin ve Kürd ulemâsının çok olduğunu söylemektedir. Yine Evliya Çelebi, Urfa'daki ulemâyı bütün dini ilimleri tahsil etmiş müfessir, muhaddis, eser yazar ve geniş bilgisi bulunan zâtlar olarak tarif etmiştir.²⁷

Urfa'daki Nimetullah Camii içinde bulunan Abbasiye Medresesi'nin kurucusu olan Abbas Ağa 1108/1696 tarihli vakfiyesinde, medresenin müderrisine aylık 1,5 kuruş ve yedi talebesine aylık yarım kuruş ücret verilmesini şart koşturmuştur. Ayrıca müderris ve talebelerin hatim okuyarak sevabını ruhuna bağışlamalarını istemiştir.²⁸ Vakfiyeye göre, kış günlerinde 4 kuruşa yakıt alınıp müderris ve talebelerin ısınma ihtiyacı karşılanacaktı.²⁹

Hasan Padişah Camii'nin doğusunda 1734'de açılan Rahîmiye Medresesi'nde Kur'ân tedrisi yapılan bir dârü'l-kurrâ hücresi mevcuttu.³⁰ Aynı şekilde

23 BOA, Cevdet-Evkaf, nr. 20087.

24 BOA, Cevdet-Maârif, nr. 263.

25 BOA, Cevdet-Maârif, nr. 2308.

26 Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa*, s. 116.

27 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, III, 153.

28 Karakaş, *a.g.e.*, s. 80.

29 Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri*, s. 32.

30 Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa*, s. 101-102.

1756 senesinde kurulan Haydariye veya Haydar Ağa Medresesi'nde de bir dârü'l-kurrâ hücresi yer alıyordu.³¹

Ulu Cami'nin doğusundaki Eyyûbî Medresesi kalıntıları üzerinde inşa edilen Nakibzâde İbrahim Efendi Medresesi'nin, hadis tedrisi yapılan bir dârü'l-hadis olduğu kitabesinden anlaşılmaktadır.³²

Kutbeddin Câmîi yanındaki Rızâiye Medresesi'nin Evâhir-i Ramazan 1193/Ekim 1779 tarihli vakfiyesinde, bir derslane ve dokuz hücreden oluşan medresenin müderrisinin tatil günleri dışında derse devam etmesi istenmektedir. Ayrıca müderris ve talebelerin üç günde bir Kur'ân'ı hatmetmeleri şart koşulmuştur.³³

Urfa'da yetişen en meşhur isimlerden biri olan divan şairi Nâbî (1642-1712)'nin Halilürrahman Medresesi'nde Arapça, Farsça, aruz, beyan, bedî ilimlerini öğrendiği ileri sürülmektedir.³⁴ Nâbî'nin edebi tarzı XIX. asırda Sâkıbiye Medresesi'nde toplanan şairler tarafından sürdürülmüştür. Akarbaşı mevkiinde Narıncı Camii karşısında Sâkıb Efendi (1800-1873) tarafından kurulan ve devrinde bir ilim merkezi olan Sâkıbiye Medresesi'nden bugün hiçbir iz kalmamıştır.³⁵

Sâkıb Efendi'nin 25 Zilkade 1286/26 Şubat 1870 tarihli vakfiyesine göre, bu medrese 30 hücreden oluşuyordu ve zengin gelir kaynakları tahsis edilmişti.³⁶ Medrese müderrisinin aklî ve naklî ilimleri okutabilecek sâlih bir kişi olması, camide her gün tefsir ve hadis okutması, Cuma ve Bayram namazlarında hutbe okuması şart koşulmuştur. Bütün bu görevleri karşılığında müderrise aylık 160 kuruş ücret tahsis edilmiştir.³⁷

Devrinin tanınmış şairlerinden olan Hikmet (1832-1878), Mustafa Lâmi' Efendi'den icazet aldıktan sonra Urfa'daki medreselerde müderrislik yapmıştı. Derslerinde bulunmuş olanlara göre Hikmet, gayet güzel ve çok vâzih bir şekilde ders anlatırdı.³⁸ Hikmet'in kardeşi olan Şevket (1861-1917), Hasan Paşa ve Halilürrahman Medreselerinde Hacı Mustafa Hafız, Hacı Halil Efendi ve Abbas Vâsık Efendi'den ders okumuştur.³⁹

Huzur derslerine muhatap olarak katılan ve Şeyhülislâmlık içindeki Tedkîk-i Müellefât Meclisi'nde azalık yapan Urfalı Muhammed Efendi (ö. 1895), talebelerine iki defa icazet vermişti.⁴⁰

Hasan Paşa Medresesi'nde tefsir okutan Urfa Müftüsü Abdüllatif Efendi (ö.

31 Karakaş, a.g.e., s. 92.

32 Karakaş, a.g.e., s. 99.

33 Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri*, s. 88.

34 Bedri Alpay, *Şanlıurfa Şairleri*, Şanlıurfa 1986, s. 146.

35 Alpay, a.g.e., s. 217.

36 Karakaş, a.g.e., s. 107.

37 Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri*, s. 93.

38 Urfalı Mehmed Fâzil, "Urfa Şairleri", *Anadolu Mecmuası*, sy. 9-11 (1341), s. 362.

39 Alpay, a.g.e., s. 217.

40 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî veya Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye*, İstanbul 1315, IV, 307; Ebû'lulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul 1966, II-III, 357.

1896)'ye Şeyhülislâm'ın isteği üzerine müderrislik ruûsu verildikten sonra Sultan II. Abdülhamid'in 17 Cemâziyelâhir 1297/27 Mayıs 1880 tarihli irâdesiyle 3. rütbeden bir kıt'a Mecidiye nişanı ihsan edilmişti.⁴¹

Abbas Vâsık Efendi (1859-1922), önce Şabâniye Medresesi'nde ve daha sonra Halilürrahman Medresesi'nde Hafız Mustafa Efendi (ö. 1908)'nin ders halkasına girerek 1309/1891'de icazet almıştır. Aynı medresede ders okutan ve talebelerine icazet veren Abbas Vâsık Efendi 1916-1918 seneleri arasında Suruç Müftülüğü yapmıştır.⁴²

Urfalı Bekir Sıtkı Efendi de tahsilini bitirip icazet almasını müteakip Birecik kazası müderrisliğine tayin olunmuştur.⁴³

Urfalı şairlerden Mahmud Abdî (ö. 1901), İhlâsiye Medresesi'nden mezun olduktan sonra yanındaki camiye imam ve medreseye müderris olmuştur.⁴⁴

Urfalı Ömer Hakkı Efendi, Halilürrahman Medresesi'nde sarf, nahiv ve mantık okuduktan sonra İhlâsiye Medresesi'nde diğer ilimleri tahsil ederek icazet almıştır. Daha sonra Nimetullah Camii'nde 20, İhlâsiye ve Yusuf Paşa camilerinde iki sene kadar dînî ilimleri fahri olarak okutmuş ve ancak Kanun-ı sâni 1326/Ocak-Şubat 1911 tarihinde resmen müderrisliğe tayin edilmiştir.⁴⁵

Yine son devir ulemâsından Urfalı Mehmed Emin Efendi, Abbasiye Medresesi'nde müderrislik yaparken Mart 1916 tarihinde Harran kazası müftülüğüne tayin edilmiştir.⁴⁶

Şair Rahmi (1875-1930), Debbakhane Medresesi'nde Arapça, mantık ve felsefeyi Hacı Ramazan Efendi (ö. 1910)'den, edebiyat ve Farsça'yı Ahmed Lâmi' Efendi (1826-1888)'den öğrenmiştir. 1901'de medrese tahsilini bitirdikten sonra 1905'de Hızanoğlu Camii'nde *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* dersleri veren Rahmi, 1907'de Sâkıbiye Medresesi Müderrisi olmuştur.⁴⁷

Diğer bir Urfalı şair olan Hıfzî Muhammed (ö. 1932), Kutbeddin Medresesi'nde tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli mescid ve camilerde imamlık yapmış, medreselerin kaldırılmasından sonra da yeni kurulan İmam Hatip Okulunda öğretmenlik yapmıştır.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Urfa Müftüsü olan Hasan Açıanal (1874-1953), ilköğreniminden sonra, medresede dinî derslerle Arapça ve Farsça gibi lisanları öğrendi. Ayrıca özel olarak tarih, coğrafya, fizik ve matematik gibi dersler de okudu. Fizik ve matematik derslerini Suruç Müftüsü Abbas Vâsık Efendi'den okuyan Açıanal, 1895'te müderrislik icazeti alarak

41 B0A, İrâde-Dâhiliye, nr. 65230.

42 Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İstanbul 1980, I, 3.

43 Albayrak, *a.g.e.*, II, 14.

44 Alpay, *Şanlıurfa Şairleri*, s. 13.

45 Albayrak, *a.g.e.*, V, 357.

46 Albayrak, *a.g.e.*, III, 197.

47 Alpay, *a.g.e.*, s. 166.

48 Alpay, *a.g.e.*, s. 87.

öğrenimini tamamladı.⁴⁹

Müftü Hasan Açıanal, Urfa tarihine dair yazdığı eserde XIX. asır sonlarında şehirdeki sosyal hayattan bahsederken, ahali üzerinde medreselerin nüfuzu olduğundan dolayı herkesin çocuğunu medreselere verdiğini zikretmektedir.⁵⁰ Medreselerdeki eğitimin gerilediği hususunda bilinen görüşleri tekrarlayan Açıanal, buna rağmen Urfa'da gerçek alim ve muktedir müderrislerin bulunduğunu ve onların yetiştirdiği talebelerin ilim meşalesini gelecek nesillere taşıdığını belirtmektedir. Ayrıca Urfa'daki medrese talebelerinin kahveye bile gideemediğini ve sıkı bir araştırma yapılmadan medreseye talebe alınmadığını söylemektedir.⁵¹ Açıanal'a göre, medrese talebeleri 20 yaşından sonra sakal bırakmaya ve abânî sarık sarmaya mecbur tutulurdu. Sabah ders veren müderrisler öğleden sonra kitap mütalaa ederler, tatil olan Salı ve Cuma günlerinde ise talebeler ile beraber kır gezileri yapılırdı.⁵²

Urfalı şairlerden Edib (1901-1976), Rıdvaniye Medresesi'nde Müftüzâde Hacı Abdurrahman, Şair Abdurrahman, Şair Şevket ve Şair Kıratoğlu Emin Efendi (1884-1941)'den mantık, felsefe, Arapça, Farsça, edebiyat derslerini okumuştur.⁵³ Edib'in hocalarından biri olan Kıratoğlu Emin Efendi, Haydariye Medresesi'ni bitirdikten sonra Harran Şer'iyeye Mahkemesi Başkâtipliği yapmıştır.⁵⁴

Şair Hilmi de İbrâhimiye Medresesi'nde Hacı Ramazan Efendi'nin talebesi olduğu gibi Şair Ahmed Vefik Bey'den de hat dersleri almıştır.⁵⁵

Urfalı şairler hakkında bir eser yazan ve kendisi de şair olan Bedri Alpay (1905-1987), mahalle ve numune mekteplerinden sonra Kutbeddin Medresesi'nde Hacı Hasan Efendi'den ders almıştır.⁵⁶

SONUÇ

Osmanlı döneminde Urfa şehrinin, medreseler bakımından zengin bir kültürel birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemi Urfa medreselerinde diğer yerlerde görülen klasik tedrisat aynen devam etmiştir. Medreseler sayesinde Urfa şehrinin hareketli bir ilim ve kültür hayatına sahne olduğu söylenebilir. Bu şekilde medreseler, şairler ve ilim adamlarının toplandığı bir merkez olma işlevini de sürdürmüştür.

Urfa medreseleri, yetiştirdiği ulema ile de meşhur olmuştur. Müftülük, müderrislik ve kadılık gibi ilmiye sahasının çeşitli kollarında hizmet veren bu âlimler, Urfa medreselerinin nasıl bir eğitim verdiğini gösteren örneklerdir.

49 Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, Ankara 1997, II, 183; Karakaş, a.g.e., s. 117.

50 Hasan Açıanal, *Urfa Tarihi*, Ankara 1997, s. 127.

51 Açıanal, a.g.e., s. 128.

52 Açıanal, a.g.e., s. 129.

53 Alpay, a.g.e., s. 37.

54 Alpay, a.g.e., s. 39.

55 Alpay, a.g.e., s. 97.

56 Alpay, a.g.e., s. 28.

Medreselerin kaldırılmasından sonra Urfa'da geleneksel eğitim özel hocalar vasıtasıyla sürdürülmüştür. 1988 yılında İlahiyat Fakültesi'nin açılması, köklü bir medrese geleneğine dayanan Urfa şehrinin din eğitimi yönünden daha iyi bir seviyeye gelmesine zemin hazırlamıştır.

Kaynaklar:

I. Arşiv Belgeleri

- » Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet-Evkâf, nr. 20087, Maârif, nr. 263, 954, 2308, 8939; İbnülemin-Tevcîhât, nr. 2441; İrade-Dâhiliye, nr. 65209.

II. Diğer Kaynaklar

- » Açıanal, Hasan, *Urfa Tarihi*, Ankara 1997.
- » Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, I-V, İstanbul 1980.
- » Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, I, İstanbul 1313.
- » Alpay, Bedri, *Şanlıurfa Şairleri*, Şanlıurfa 1986.
- » Avcı, Necati, *Harran ve Bilginleri*, Ankara 2007.
- » Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, İstanbul 1314.
- » *Halep Vilâyeti Salnâmesi*, yy., t.y.
- » Karakaş, Mahmut, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Ankara 1995.
- » Kuran, Abdullah, *Anadolu Medreseleri*, I-II, Ankara 1969.
- » Mardin, Ebül'ulâ, *Huzur Dersleri*, II-III, İstanbul 1966.
- » Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî veya Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye*, IV, İstanbul 1315.
- » Memiş, Mehmet, *Şanlıurfa Medreseleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- » *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul 1318, 1321.
- » Sankoyuncu, Ali, *Millî Mücadelede Din Adamları*, II, Ankara 1997.
- » Şefik Ârif, *Türkiye'nin Sıhî İctimâî Coğrafyası: Urfa Vilâyeti*, İstanbul 1341.
- » Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, II, İstanbul 1306.
- » Turan, Ahmet Nezihî, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, Şanlıurfa 2005.
- » Urfalı Mehmed Fâzil, "Urfa Şairleri", *Anadolu Mecmuası*, sy. 9-11 (1341).
- » Yediylidiz, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara 2003.